

Lennart Kjellberg

POLACKER OCH SVENSKAR
Några anteckningar

1

Inte minns jag från skolans medvetlösa undervisning att Sverige och Polen under många år hade gemensam kung - Johans son Sigismund. Det var först när jag en gång av er slump klev in som okunnig turist i slottet Wawel i södra Polen (det vackraste renessänsslottet jag skådat) som jag blev upplyst om den saken.

Så stod att läsa i *Dagens Nyheter* 28 augusti 1976, med anledning av en polsk utställning i Liljevalchs Konsthall, "Sigismund Vasa och hans söner", som skulle öppnas några dagar senare.

Hur det nu än förhöll sig med den svenska skolans undervisning, som behövde kompletteras med besök på ett slott i södra Polen - Wawel är som bekant borgen i Kraków och författarinnans uttryck är alltså lika egenomligt som om man skulle kalla Louvre "ett slott i norra Frankrike" - hur det nu än förhöll sig med denna, har man svårt att tro, att man kunde finna någon vuxen polack, som inte visste att hans land, till sin olycka, hade haft en gemensam kung med Sverige; och hade man verkligen hittat en sådan, skulle han säkert inte ha fått briljera i tidningar med sin okunnighet. Polens historia har gjort polackerna historiemedvetna, och det gäller även yngre generationer.

2

De svenska sympatierna för Polens folk är av ganska sent datum: från tiden för statens undergång och polackernas frihetskamp. Under tidigare århundraden fanns det, av goda skäl, inte mycken kärlek mellan de båda folken att tala om. Höjdpunkterna för de svenska sympatitytringarna för Polen nåddes under de båda upproren 1830-31 och 1863 samt i våra dagar under den folkliga proteströrelse mot regimen - formellt en inhemsk denna gång - som tog sig uttryck i bildandet av Solidarność.

I synnerhet i de liberala kretsarna på 1800-talet var deras polonofili en sida av deras traditionella rus-

sofobi: att ta parti för polackerna mot ryssarna var att verka för folkfrihetens sak mot despotismens. Entusiasmen för polackerna motsvarades inte alltid av en verklig kunskap om deras nationella kultur. Trots allt dominerades den populära föreställningen om polackerna av begrepp som "polsk riksdag", ett begrepp som det visserligen fanns täckning för i Polens historia (ehuru det var så sent som 1652 en riksdag första gången sprängdes genom det ödesdigra *liberum veto*).

Det fanns flera skäl till denna förenklat negativa uppfattning. Våra mest dramatiska mellanhavanden med polackerna - Karl X Gustavs och Karl XII:s invasioner - inföll under rikets förfallsperiod; under den tidigare politiskt och kulturellt lysande perioden under de jagellonska kungarna hade vi, trots allt, inte haft så mycket att göra med polackerna.

Därtill kom det starka tyska kulturinflytandet i Sverige, sedan ett tyskt kejsardöme hade bildats under ledning av Preussen, en av de tre delningsmakterna. På det hållet fanns det inte något intresse för att påminna om reformperioden i Polen efter första delningen och att Polen alltså inte föll under sin period av dju-paste anarki utan sedan det hade börjat ta sig upp ur - och därför att det hade börjat ta sig upp ur - förfallet.

Även sådana som inte alls är fientligt inställda till polackerna kan uttrycka sig på ett sätt som förråder en viss, kanske omedveten, nedlåtande attityd. I sin resebok *Diagonal genom Europa*, 1937, nämner Frank Heller sålunda "en högt bildad, fullständigt europeiserad polack". "En högt bildad, fullständigt europeiserad polack"... Man får bara hoppas att polacken uppfattade Frank Heller som "en högt bildad, fullständigt europeiserad svensk".

Ett lustigt exempel på svenskars bristande kännedom om polacker är den utbredda föreställningen att de ser ut som sydeuropéer.

I ett verk av Carl Jonas Love Almqvist, som jag snart kommer till, möter vi en polsk överstelöjtnant, som vid ett tillfälle "sänkte sina svarta ögon, glänsande af ett svärmiskt skimmer och fulla af innerlig, melankolisk skönhet".

I Topelius' *Fältskärns berättelser*, Andra cykeln, kapitel 9, är den unge Bernhard Bertelsköld fånge på en furst Radziwiłłs slott och frestas svårt av den sköna furstinnan:

Åter vågade Bernhard se upp med en hastig blick i dessa djupt svarta ögon, som, likt tvenne solar, lockade och genomborrade honom.

Och återigen:

[Bernhard] såg beundrande och djärvt in i de svarta ögonen.

Slottet, säger Topelius, låg vid en arm av en flod med "ett av de okristliga polska namnen, dem ingen mänsklig tunga kan uttala". Topelius tycks inte ha reflekterat över att namnet väl inte kan ha berett några svårigheter för de enda som i någon större utsträckning tog det i sin mun - polackerna.

I Birger Sjöbergs *Kvartetten som sprängdes* (1924), kapitel 42, uppträder en polsk kapellmästare, som heter Lezinsky, varmed måste avses Leszczyński. (Men varför skulle Sjöberg vara noggrannare än svenska och franska historiker med stavningen av detta namn?) Om honom heter det att han "klippte med sina svarta ögon", och han tar fram ett ungdomsporträtt, som visar "en ung, smärt man med svartlockigt hår och små svarta mustascher".

Jan Fridegård trodde sig ha en landsflyktig polack bland sina förfäder och anförde, enligt Erik Gambys uppgifter i *En bok om Jan Fridegård* (1957), "som stöd för det främmande påbråt [...] att så väl farfadern som hans tre barn alla hade kolsvart hår och pepparbruna ögon. De skilde sig därigenom från den i bygden vanliga människotypen."

Det intressanta i det här sammanhanget är inte om Jan Fridegård hade en polack bland sina förfäder eller inte - det kan inte styrkas men heller inte helt avvisas - utan att han anförde "kolsvart hår och pepparbruna ögon" som stöd för sin uppfattning.

I Maria Langs detektivroman *Fyra fönster mot gården* (1983), slutligen, säger en kvinnlig beundrare av Georg Rydeberg, som är fascinerad av hans exotiska utseende:

- Jag kan slå vad att han har ärvt den där mörka blicken från några utrikiska förfäder, polacker eller spanjorer eller...

- Varför inte valloner? föreslog Osvald Rivander utan märkbar ironi.

Hur ser nu egentligen polackerna ut? Jo, på skiftande sätt (någon "polsk ras" finns naturligtvis inte, lika litet som någon "slavisk ras" eller "germansk ras")

men enligt polska antropologer har 45-50% blåa ögon och 20-25% ljusblont hår, under det att djupsvart hår är mycket sällsynt hos polacker av rent polsk härstamning. Polackerna är "avgjort mer ljushåriga och ljusögda än befolkningen i Sydeuropa men något mer pigmenterade än skandinaverna".²

Fridegårds polska förfäder - om de nu någonsin har existerat - kan naturligtvis ha haft kolsvart hår och pepparbruna ögon, men i så fall hade de inte något typiskt polsk utseende: de måste ha stuckit av lika mycket - om inte mer - i en polsk som i en uppländsk miljö.

3

När hertig Johan av Finland år 1652 gifte sig med Katarina Jagellonica och med sina politiska planer kom på kollisionskurs med sin bror Erik, började den långa svit av konflikter som skulle föra svenskar och polacker i kontakt med varandra - men förvisso inte andligen närmare varandra.

Vad kunde Katarina, hennes bror Sigismund August, konung av Polen och storfurste av Litauen och hans rådgivare veta om det nordliga land hon skulle bege sig till?

De hade säkerligen läst en bok som kom ut i residensstaden Kraków 1517; den var skriven på latin, och det kunde de givetvis läsa utan svårighet, men f.ö. kom 1535 en polsk översättning. Boken bar titeln *Tractatus de duabus Sarmatiis, Asiana et Europa et de contentis in eis* 'En traktat om de båda Sarmatierna, det asiatiska och det europeiska och om vad som finnes i dem'. Boken blev en bokhandelsframgång: redan 1518 kom den 2:a upplagan i Augsburg och 1521 den 3:e i Kraków.³

Författaren var den store humanisten, en tid rektor för Krakówuniversitetet, Matthias de Miechów, kallad Miechowita. Olaus Magnus använde hans bok som en av källskrifterna för sin historia om de nordiska folken och brodern Johannes brevväxlade med den lärde polacken om goternas ursprung.

Michowitas verk behandlar egentligen inte Skandinavien, men i ett tillägg finns avtryckt ett brev till en vän om de nordiska länderna.

Inledningsvis ger han en för mottagaren säkerligen avskräckande skildring av deras klimat. Han redogör helt korrekt för de ljusa sommarnätterna och de korta vinterdagarna, och i polemik med vissa äldre författare framhåller han att det ingalunda snöar året om. Som löst prat avvisar han äldre historikers påståenden att

där skulle finnas mycket guld och silver, framgrävt och bevakat av gripar – några gripar har man aldrig hört talas om där, framhåller han, och inte heller finns det några metaller utom koppar – eller att där skulle finnas människor med ett öga i pannan, med hundhuvud eller med liknande anmärkningsvärd anatomi.

Den kritiske rector magnificus i Kraków avlivar alltså flera vanföreställningar om de nordiska länderna. Däremot anser han det fastlaget att djävuliska makter i ovanligt hög grad driver sitt spel i dessa ogästvänliga trakter, och han ger många sällsamma exempel på deras framfart.

Hertig Johan och hans gemål slog sig ner på Åbo slott, som sedan blev belägrat och intaget av Erik XIV:s trupper; Johan sattes sedan i fängelse på Gripsholms slott. Katarina delade frivilligt hans fångenskap, enligt den vackra traditionen hänvisande till devisen i sin vigselring, "Nemo nisi mors" 'ingen utom döden' (nämligen 'skall skilja oss åt'). Hur Johan sedan tillsammans med sin bror Karl gjorde uppror mot Erik XIV och själv blev kung, allt detta är välbekant åtminstone för alla svenskar som har gått i den gamla "pluggskolan". Mindre bekant i Sverige är det väl att detta blev behandlat i en bok som kom ut i Kraków redan 1570 och året därpå i en ny upplaga. *Den sanna historia om hertig Johans av Finland och den polska prinsessan Katarinas sorgliga äventyr*. Boken utgavs anonymt, men det anses nu klarlagt, att författaren var historikern Marcin Kromer. Han skrev väl, och han var förvånansvärt välinformerad. Den kan läsas som en spännande roman, men den belgiske polonisten Claude Backvis har hävdat att det var en politisk skrift, avsedd att bana vägen för Johan till den polska tronen efter hans barnlöse svåger Sigismund Augusts död.⁴ Denna inträffade 1572, och Johan ställde mycket riktigt upp som en av kandidaterna vid kungavalet. I de anonyma propagandaskrifterna vid valet hade han inte många anhängare – han blev ju inte heller vald – och svenskarna skildrades som "en listig, hycklande och avundsjuk nation"; i Sverige, hette det, "finns det mores barbari, humanitas nulla, en förintad adel, ett imperium crudele". (Andra nationer behandlades f.ö. inte bättre i andra propagandaskrifter.) Något som skulle återkomma var att svenskarna hänades för att bönderna fick vara med och styra riket, inte bara den ur polsk synpunkt föga talrika adeln.⁵ Något som vi med stolthet brukar framhålla, det kunde alltså en gång anföras emot oss: polackerna, d.v.s. deras

statsbärande skikt, adeln, betraktade svenskarna som ett fattigt, bondskt och inte helt jämbördigt folk. Om vi nu någon gång kan känna oss frestade att se ner på andra folk, kan det vara nyttigt att tänka på hur andra folk en gång kunde se på oss.

Katarina Jagellonica härstammade från den litauiske storfursten Jagiełło (lit. Jogaila), som 1386 även blev kung i Polen och därigenom förenade de båda länderna i en till en början lös personalunion, som först 1569, i Lublin, förvandlades till en realunion. Hennes far var Sigismund, kallad "den gamle", konung av Polen och storfurste av Litauen; hennes mor var Bona av den rika kondottiärsläkten Sforza i Milano. (Arvet efter Bona Sforza skulle inveckla Johan III och Katarina i långa men fruktlösa förhandlingar.)

I sin barndom hade Katarina sett den medeltida kungaborgen på Wawel i Kraków omvandlad till ett renässanspalats. Sigismund hade kallat in italienska arkitekter, som bl.a. hade klätt in borggården med arkader i två våningar och börjat bygga den jagellonska ättens utsökta gravkapell.

Den svenske konsthistorikern August Hahr har visat, att det på 1500-talet gick en strömning av vad han kallar "östeuropeisk renässans" från Toscana, Lombardiet och Venedig "genom Tyrolen, Österrike, Ungern, Böhmen, Polen och Schlesien upp till de tyska östersjötrakterna, men där icke hejdas, utan, med förbigående av Danmark, till sist uppenbarar sig i Vasatidens Sverige". I denna arkitektur tas italienske renässansmotiv upp men omformade på ett självständigt inhemskt sätt.

Om nu denna arkitekturströmning nådde Sverige efter att ha hoppat över Danmark, kan detta bara bero på inflytandet från Kraków, förmedlat av den högt bildade Katarina Jagellonica och hennes hov till Johan III, som själv har vittnat om att bygga var hans "högsta lust". Slotten i Stockholm, Uppsala och Svartsjö försågs sålunda med arkader av samma slag som på Wawel. Efter förhärjande eldsvådor återstår ingenting av denna härlighet, men faktum kvarstår: genom Johan III:s polska drottning förmedlades italiensk renässans till Sverige.

4

Redan år 1574 var det dags att välja en kung i Polen igen. (Den två år tidigare valde hade vantrivts i landet och flytt till Frankrike för att där bli kung under namnet Henrik III.) Nu framfördes Johan III:s åtta-

årige son Sigismund som kandidat, men i stället valdes den transsylvanske fursten Stefan Báthory, som visade sig vara en energisk och företagsam herre.

Efter hans död blev så äntligen Sigismund konung av Polen och storfurste av Litauen; redan förut var han ju tronföljare i Sverige. Den svenska populära föreställningen om Sigismund kan uttryckas så här: han var mera polsk än svensk, han förstod sig inte på svenska förhållanden och han gick i ledband hos jesuiterna. Enligt polsk, välmotiverad uppfattning var han mera svensk än polsk, förstod sig inte på polska förhållanden och gick i ledband hos jesuiterna.

Jag skall här inte gå in på Sigismunds resa till Sverige 1593 för att ta sitt arvkungarike i besittning och hans konflikt med farbrodern hertig Karl, den senare Karl IX. Jag anmärker bara att Sigismund inte hade något starkt stöd i Polen för sin svenska politik; där ansåg man i vida kretsar, att han offrade nationella polska intressen för dynastiska till föga glädje för Polen.

Även Sigismunds båda söner, som i tur och ordning efterträdde honom på den polska tronen och betraktade sig som kungar även av Sverige, kan vi på sätt och vis anse som svenskar: den blonde handlingskraftige Ladislaus (Władysław), en äkta Vasaättling, på porträtten så påfallande lik sin frände Gustav II Adolf - båda blev med tiden tämligen feta - och den mörke Johan Kasimir, jesuiten, som vid broderns död fick lägga av sin kardinalshatt, gifta sig med hans änka och bestiga tronen för att 1668 abdikera och dra sig tillbaka till Frankrike. I kyrkan Saint-Germain-des-Prés i Paris finns ett ståtligt gravmonument över honom, men hans kropp har förts över till kungagravarna på Wawel. Det finns två olika typer av porträtt av honom: antingen är han iförd västeuropeisk dräkt och blickar mot oss med stora, sorgsna ögon under den ofantliga allongeperuken eller också är han klädd i polsk dräkt, i skinnmössa med juvelbesatt ägrett, men han ser inte muntra ut för det.

Och han hade sannerligen ingen orsak till munterhet: först hade han det stora kosackupproret och sedan den svenska invasionen att tas med.

När Karl X Gustav först ryckte in i Polen erkändes han till en början nästan motståndslöst som landets herre var han drog fram; sedan började ett förbittrat folk krig, närt av hat till de kätterska inkräktarnas framfart. Johan Kasimir kom tillbaka från Schlesien, dit

han hade tagit sin tillflykt, och i Lwów tog han högtidligen sitt rike som län av Himladrottningen själv; Karl Gustav drog sig, som bekant, ur den polska virveln vid Danmarks krigsförklaring.

En inspirationskälla för den nationella resningen var det framgångsrika försvaret av klostret Jasna Góra 'Ljuså berget' i Częstochowa nära dåvarande gränsen till Schlesien. Det var - och är fortfarande, som vi minns från påven Johannes Paulus II:s båda besök i Polen - landets viktigaste vallfartsort: där finns den ryktbara "Svarta madonnan".

Det högt belägna klostret var starkt befäst och hade, förutom munkarna, en liten polsk garnison. Det skulle utgöra en viktig stödjepunkt för Johan Kasimir, om han kom tillbaka. Karl Gustav begärde därför att få lägga in en garnison i klostret; när denne begäran avvisades, gav han order om att klostret skulle belägras och intagas.

Jasna Góra hade en orädd och förslagen prior, Augustyn Kordecki. Han hade visserligen erkänt Karl Gustavs överhöghet - något som han sedan inte var angelägen att framhålla - men när det kom till att Polens nationalhelgedom skulle förses med en garnison av svenska kättare, då kunde han inte vara med längre. Kordecki skötte på ett skickligt sätt förhandlingarna med chefen för belägringsstyrkan - han var f.ö. tysk och hette Burchard Müller von der Lühnen - och han hittade på det ena svepskålet för uppskov efter det andra. Bl.a. påpekade han för Müller att denne hade order att inta Częstochowa, och det var själva staden, inte klostret, som hette Jasna Góra. (Man skulle ha velat se Müllers uppsyn, när Kordecki, förmodligen med pokeransikte, framförde denna tolkning av Karl Gustavs order.)

Klostret försvarade sig tappert och skickligt. Müllers närmaste överordnade general, en tjeck i svensk tjänst, skrev till Karl Gustav: "Es ruinieren sich darüber totaliter die Regimenter, quartier undt das Landt und man greiffet an der Polen Seele und ist zu befürchten (was das meiste ist) umbsonst und vergebens."

Den 25 december 1655, efter över en månads belägring, upphävdes den. Ryktet om inkräktarnas misslyckade försök att inta nationalhelgedomen flög över landet, och Kordecki själv bidrog till propagandan genom sin 1677 utgivna *Nova gigantomachia* ... 'Den nya gigantstriden'. (Svenskarna liknas alltså vid giganterna, som försökte stöta de olympiska gudarna; denna förening av hedniskt antikt och kristet gods är typisk för ba-

rocken.) 'Den nya gigantstriden mot den Jungfruliga Gudaföderskans av den Helige Lukas målade och på Ljus Berget i Czestochowa [...] förvarade bild', som de långa titeln börjar. Kordecki skildrar där, utan att föringarna sina egna insatser, klostrets räddning genom sina försvarares mod och den Heliga Jungfruns beskydd. Nyktra historiker, både svenska och polska, har kunnat korrigerat flera av Kordeckis sakliga uppgifter - till exempel lägringsstyrkan uppgick sålunda inte till 9000 man utan bara till 1100 man - och de har rent av hävdade, att denna episod i kriget inte alls var så avgörande som legenden har gjort den till; men det är inte de nyktra historikerna som har utformat den bild av Jasna Góra heroiska försvar som lever i polackernas medvetande.⁷

Den som skarpest har präglat polackernas bild av den svenska invasionen och Jasna Góras roll är Henry Sienkiewicz i den omfattningsrika historiska romanen *Potop* 'Syndafloden', den mellersta i hans stora historiska trilogi, som utkom under åren 1884-86. För Sienkiewicz avslöjade invasionen sjukdomen i det gamla adelssamhället men också den fönd av outtömlig styrka som kom i polackerna att rida ut stormen.

Pan Zagłoba, en festlig *miles-gloriosus*-typ, har (i tom 1, avd. 13) märkliga ting att berätta om svenskarna:

Eländigt är detta folk, ty deras land är fruktansvärt ofruktbart, och de har inte riktigt bröd utan mal tallkottar, och av sådant mjöl bakade de kakor, som luktar kåda. Andra går till havsstranden och äter vad helst vågorna spolade upp, och de slåss till och med om sådana delar som katesser. Det är ett riktigt patraskek folk som bor där och därför kan man inte finna ett folk, som i mera lystet efter andras ägodelar, ty till och med tatarerna har hästkött *ad libitum*, men svenskarna ser ibland inte kött på ett helt år och skulle dö av svält, om inte fisket var givande. [...] Eftersom svenskarna ständigt vadar omkring i vatten och vinner sin största profit från havet, är de *exquiritissimi* simmare [...] Om du kastar en sådan stackare ner i vattnet, så simmar han under isen och kommer upp igen ur en annan vak med en levande sill i munn.

Zagłobas vänner och bekanta kände honom som en stor pratmakare och lögnhals, och man får därför antaga att de inte tog för kontant *allt* vad han hade att säga.

rätta om svenskarna. För övrigt fick han senare tillfälle att på närmare håll studera dem och ett annat märkligt folk som de hade med sig.

Om detta berättas i avdelning 8 av tom 5. Situationen är den att Karl X Gustav befinner sig med sin armé i ett utsatt läge mellan floderna Wisła och San. De tre polackerna Kmicic, Wołodyjowski och Zagłoba kommer som underhandlare till kungens läger, ledsagade av en tjeckisk officer i svensk tjänst, Sadovský. De svenska soldaterna ser uthungrade och uttröttade ut men ägnar sig åt häst-, vapen- och persedelvård.

Herr Wołodyjowski beundrade dem i sitt stilla sinne, i synnerhet infanteriregementena, ryktbara i hela världen för uthållighet och tapperhet. Sadovský förklarade, allt efter som de red fram.

- Där är det småländska regementet i kungliga gardet. Det där är det dalekarliska infanteriet, det mest framstående.

- För Guds skull! Vad är det där för små monstra? ropade Zagłoba och pekade på en skock småväxta människor med olivfärgad hy och svart hår som hängde ner på båda sidor om huvudet.

- Det är lappar, som räknas till de mest avlägset boende hyperboréerna.

- Duger de något i strid? Det tycks mig som om jag kunde ta tre i var näve och slå deras pannor mot varandra, till dess jag blev trött i armarna.

- Förvisso skulle min herre kunna göra så. Till strid duger de inte. Svenskarna för dem med sig till inre tjänst i lägret och delvis även som *curiosa*. Å andra sidan är de *exquitissimi* som trollkarlar; var och en av dem har åtminstone en djävul och några har fem stycken i sin tjänst.

- Hur kommer det sig att de har så intima relationer med onda andar? frågade Kmicic och gjorde korstecken.

- Därav att de vandrar omkring i den ständiga natt som hos dem varar ett halvt år eller mer, och herrarna vet att det är lättast att få kontakt med djävulen om natten.

- Och har de själar?

- Det är obekant, men jag tror att de är mera lika *animalibus*.

Kmicic drev på sin häst, grep en lapp om halsen, lyfte upp honom som en katt och betraktade

honom nyfiket; sedan ställde han honom på fötter igen och sade:

- Om kungen ville skänka mig en sådan, skulle jag låta röka honom och hänga upp honom i kyrkan i Orsza, där det bland andra *curiosa* finns några strutsägg.

- Och i kyrkan i Łubnie har det funnits ett käkben av en valfisk eller om det var en jätte, tillada Wołodyjowski.

- Låt oss rida vidare, ty ännu är det något otäckt från dem som låder vid oss, sade Zagłoba.

Att samerna (eller lapparna, som de givetvis kallas i romanen) var framstående trollkarlar, det var allmänt bekant på den tiden (fast Schefferus' *Lapponia* skulle komma ut först 1673). Att de långt fram i tiden kunde visas upp som *curiosa* kan man finna dokumenterat i en artikel av Gunnar Broberg i *Lychnos* för 1981-82. Däremot har nog svenska armén aldrig fört med sig samer i fält, vare sig som ett slags "malajer" eller för att utföra trolldom mot fienden. I senare fallet skulle nog nitiska fältpräster ha ingripit.

5

Karl XII:s krig medförde en ny svensk invasion i Polen men den satte inte så djupa spår i folkmedvetandet som "Syndaflo den". Inte heller denna invasion gjorde svenskarna populära bland polackerna, knappast ens bland dem som slöt sig till den av Karl XII stödde kungen, Stanisław Leszczyński. (Att dennes hov i Kristianstad efter Poltava har skildrats av Sturzen-Becker i första sången, "Mazurkan", av ett "ofullbordat skaldestycke" är kanske inte så känt.)

I arméns kommissariat fanns poeten Israel Holmström (han med epigrammet om kungens hund Pompe), och han skrev en utförlig *Description öfwer Påhlen*, som, enligt Magnus von Platen, är en sällsam blandning av beundran, respekt och förakt.⁹ Att Holmström ser den överdrivna medborgerliga friheten som roten till Polens alla olyckor, det kan inte förvåna hos en lojal undersåte till den enväldige svenske kungen.

Polens första delning väckte oro i Sverige och framhölls som ett varnande exempel. "Polen är straffadt, des öde utmätt", får Mollberg höra på krogen Rostock.

Polen gick under, trots motstånd i det sista. Överbefälhavaren i denna kamp, Tadeusz Kościuszko, föll sårad i rysk fångenskap - att han skulle ha ropat "Finis Poloniae" 'Slut med Polen' förnekade han bestämt -

och sattes av Katarina II i Peterpaulsfästningen. Hennes efterträdare, kejsar Paul - som i allt handlade tvärtemot vad modern hade gjort - släppte ut honom och gav honom, mot ett löfte att icke i framtiden bära vapen mot Ryssland, tillstånd att resa utomlands. I december 1796 begav han sig över Sverige och England till Förenta Staterna (där han en gång hade tjänat under Washington).

Med på resan hade han poeten och politikern Julian Ursyn Niemcewicz, som under kriget hade varit hans adjutant och sekreterare. I sina memoarer⁹ berättar Niemcewicz:

Från Åbo måste vi ta oss till Sverige över havet, d.v.s. Botniska viken, som går ända upp till Lappland. Det var en besvärlig överfart: först över det redan tillfrusna havet, där folk gick före med båtshakar för att undersöka om isen var tillräckligt tjock, sedan i öppna båtar på öppna havet i skärgården, till dess vi kom till Eckerö. Där föll det så mycket snö över oss, att huset som vi bodde i blev täckt av snö ända upp till taket, så att man släppte ner livsmedel till oss genom skorstenen, för det mesta vita harrar och järpar, som i dessa nordliga trakter är vanligare än oxkött. [...] Under några dagar var vi liksom belägrade på denna ö.

Så kunde det gå till att resa från Åbo till Stockholm långt före Siljalinjens tid.

Niemcewicz skyndade före till Stockholm för att skaffa hotellrum åt den sjuke generalen, som fortfarande led av sviterna av sina sår och av behandlingen i fångenskapen. På vägen, innan han nådde huvudstaden, såg han mot kvällen de glimmande ögonen på två vargar.

I Stockholm blev den sjuke frihetshjälten föremål för en uppmärksamhet, som han inte lyckades undandra sig: han fick ständigt besök av höga svenska dignitärer, som alla, noterar Niemcewicz med förvåning, kom till fots: tamburen var full med galoscher.

Den fortsatta resan till Göteborg gick bekvämare:

[...] vägarna är utmärkta [skriver han], posten [det rör sig naturligtvis om den gamla postorganisationen, som även tillhandahöll hästar för ombyte vid stationerna] är regelbunden, fastän den skötes av bönder, [...] värdshusen är enkla men snygga; överallt ser man att folket inte lever i ofrihet.

6

Entusiasmen för hjälten från det gamla Polens sista strid var ett intet mot opinionsstormen i Sverige - liksom i många andra länder - för Polen under "novemberupproret" 1830-31. Till skillnad från det senare "januariupproret" 1863 var det inte fråga om ett partisankrig utan en revolt av konungariket Polens reguljära armé inför hotet att av sin kung, den ryske kejsaren, skickas västerut för att slå ner revolutionära rörelser efter juli-revolutionen. I synnerhet studenterna var gripna av Polens sak. Oscar Patrik Sturzen-Becker skildrar detta tio år senare i en minnesvärd dikt, "År 1630":

Jag minns det mer än lifligt,
 år trettio det var,
 historien ock det året
 i troget minne har.

Som liber studiosus
 jag dvaldes ännu då
 uti den lärda staden
 vid gamla Fyris å.

[...]

Så kom det stolt en tidning
 från långt hinsidan haf:
 "Se Polen hafver skakat
 den ryska bojan af!"

Nu var det inte längre möjligt att sitta stilla vid boken

Vi voro några vänner,
 vi gjorde ett kalas,
 der drucko vi för Polen
 ur rågadt fulla glas.

Der sjöngo vi för Polen
 med unga själars eld;
 då stod en tår i ögat,
 en hjertlig, oförstald.

Om natten midt på torget,
 vid Karlavagnens brand,
 vi sjöngo än för Polen
 med mössorna i hand...

Men herrar professorer
 de moget vise män,
 de sutto helt trankila,
 som der de sitta än.

De läste kyrkofäder,
de skrefvo romersk vers,
de ritade trianglar
och bågar kors och tvärs.

De täppte lufttätt in sig
uti sin kammarvärld
och stekte husligt äpplen
i mörjan på sin härd.

(Det kan ju tänkas att professorerna insåg, att man inte hjälpte polackerna mycket genom att ställa till kalas och sjunga för dem på Stora torget i Uppsala.)

Det gick länge ganska illa för ryssarna, men andra makter nöjde sig med protester, ryssarnas militära överlägsenhet gjorde sig alltmer gällande, och den 5 oktober 1831 gick den polska huvudarmén över gränsen till Preussen och lade ner sina vapen. Nu började den "stora emigrationen".

Bland emigranterna fanns en överstelöjtnant, som kom till Sverige och ingick i akademien på hovmarskalcken Hugo Löwenstjernas jaktlott. Det berättar i varje fall C. J. L. Almqvist i det omfångsrika, under landsflykten tillkomna men i sin helhet aldrig utgivna verket *Om svenska rim*. Almqvist låter den polske officeren på svenska med inskjutna - icke alltid helt korrekta - polska ord och fraser hålla långa anföranden om polsk litteratur och bl.a. citera en hel sonett av Mickiewicz på originalspråket. Man frågar sig, var Almqvist hade inhämtat sina kunskaper om polsk litteratur - f.ö. föga aktuella - och polska språket. Troligen i New Brunswick, Texas, där han enligt brev till familjen i Sverige fick polska böcker (och rimligtvis även någon undervisning) av den katolske kyrkoherden, en polack från Schlesien.¹⁰

Upproret 1863 i ryska Polen och Litauen var, som sagt, av annat slag: nu fanns det inte längre någon reguljär polsk armé. Även det upproret väckte hänförelse för Polens sak; även nu strängade skalderna sina lyror (Sturzen-Becker skrev en "Polsk stormmarsch", daterad "Mars 1863"); även nu inskränkte sig främmande makter till välmentade protester; även nu besegrades upprorsmännen, och tsarens straffande hand lade sig tung över ryska Polen.

7

Och här gör jag halt. Nästa gång polackerna på allvar intresserar vårt folk är under andra världskriget - den svartaste natten under Polens långa lidandeshistoria -

och, ännu mera, under de senaste åren med händelser som kan antydast med namnen Wałęsa och Jaruzelski. De är alltför välbekanta, för att jag skulle behöva gå in på dem här.

Jag har bara kunnat ge några glimtar av kontakterna mellan polacker och svenskar. Dem som vill veta mera kan jag hänvisa till fyra böcker som hör till mina egna källor: Alfred Jensen, *Svenska bilder i polska vitterheten* (1904), *Swedish-Polish Literary Contacts* (1979) samt, om de kan läsa polska, Zenon Ciesielski, *Zbliżenia skandynawsko-polskie* (1972) och samme författares antologi *Skandynawia w oczach Polaków* (1974).

Det finns många märkliga människoöden som jag har tvingats att gå förbi.

Jag kunde eljest ha talat om Lars von Engeström, Gustav III:s envoyé i Warszawa och senare Karl XIV Johans utrikesminister, som 1790 gifte sig med en aristokratisk polska och (f.ö. på rekommendation av den Niemcewicz vilken vi känner som Kościuszkos reskamrat) blev upptagen även i den polska adeln;

om hans sonson Wawrzyniec (polska för Laurentius, Lars) Benzelstierna-Engeström, sekreterare i det vetenskapliga sällskapet i Poznań, översättare och propagandist för svensk litteratur;

om författaren till den första stora polska ordboken (1807-14), Samuel Bogumił Linde, son till den år 1794 från Sverige till Toruń invandrade klensmeden Johan Jacobsson Linde;

om flyktingen efter novemberupproret Henryk Bukowski, som grundade Bukowskis konsthandel i Stockholm;

om författaren Stanisław Przybyszewski, som spelade en roll både i polskt, tyskt, norskt och svenskt kulturliv (i Strindbergs *Inferno* maskerad till ryssen Popoffsky), men som inte har ansetts värdig att med ett enda ord omnämnas i den på 1970-talet utkomna 12-bandiga *Litteraturens världshistoria*;

om hans son Zenon Przybyszewski Westrup, kronprinshusar, diplomat och slutligen Sveriges minister i Bern;

och om många andra; det skulle ha räckt till en hel föreläsningsserie.

* * *

"Hvad fan angår dej Pålens affärer?" Det får ju Mollberg höra, när han på sin harpa spelade "Drottningens Pålska i Pålen, a dur" på krogen Rostock.

Man kan fråga sig, om det nu bland de svenskar

som över huvud taget följer med vad som händer i världen finns någon som inte inser att Polens affärer angår oss.

NOTER

1. Föredrag hållet i Humanistiska förbundet, Skara, 19.9.1983, och i Slaviska institutionen, Uppsala, 12.3.1985, här något förkortat.
2. Adam Wanka & Tadeusz Bielicki, "[Polska,] Struktura antropologiczna", *Encyklopedia polska* 9, Warszawa 1967, s. 62-63.
3. Här anförd efter Zenon Ciesielskis antologi *Skandynawia w oczach Polaków*, Gdańsk 1974, s. 25-26.
4. Claude Backvis, "Histoire véridique de la piteuse aventure du duc Jean de Finlande et de la princesse Catherine", *Revue des études slaves* 29, 1952, s. 16-33.
5. Jan Ślaski, "Swedes in the literature of the Polish renaissance", *Swedish-Polish literary contacts*, Stockholm 1979 (Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien, Konferenser 3), s. 23.
6. August Hahr, *Drottning Katarina Jagellonica och Vasarenässansen: Studier i Vasatidens konst och svensk-polska förbindelser*, Uppsala & Leipzig 1940 (Skrifter utg. av Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala 34:1).
7. Om belägringen av Jasna Góra och om Kordeckis verk, se: Alfred Jensen, *Svenska bilder i polska vitterheten*, Stockholm 1904, s. 78-89; Th. Westrin, "Om Częstochowa klostrets belägring af Karl X Gustafs trupper", *Historisk tidskrift* 24, 1904, s. 301-20.
8. Magnus von Platen, "'What the devil have the affairs of Poland to do with you?' Poland in Swedish literature", *Swedish-Polish literary contacts...* (se not 5), s. 5-6.
9. Här anförda efter *Skandynawia w oczach Polaków...* (se not 3), s. 40-45.
10. Lennart Kjellberg, "Polonica i C. J. L. Almqvists Om svenska rim", *Äldre svensk slavistik*, Uppsala 1984 (Uppsala Slavic Papers 9), s. 89-98.